

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

1. เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้อธิบาย

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ก. 13.2/4 หนังสือราชการ ปี 109
ยุทธนาธิการราชการฝ่ายทหารที่ประจำอยู่ตามหัวเมือง (21 ก.พ. 108 -
26 มิ.ย. 110)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 3.2/4 หลวงพิพิธภักดีกล่าวโทษหลวงทวยหาญรักษา
ผู้เร่งเงินค่านาวาบังคับให้หลวงพิพิธมีประกันผู้คส่งเงินค่านา แทน นายคิคุ้มแทน
หลวงพิพิธ (7 ก.ย. 112 - 3 เม.ย. 115)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 3.2/31 เก็บเงินค่านามณฑลต่าง ๆ (1 เม.ย.
118 - 20 มี.ค. 119)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 3.2/32 ให้นำตำบลบางบอนของสมเด็จพระสุริยราช
(27 มิ.ย. - ธ.ค. 119)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 ค.1/10 เรื่องคดีความที่กรมหมื่นนราธิปประไพ (7 -
23 พ.ย. 111)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 น.8.12/1 หลอกหญิงมาขายเพื่อเป็นหญิงหาเงิน
(10 พ.ค. - 23 มิ.ย. 114)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 น.8.12/12 หลอกหญิงมาขายให้เป็นหญิงหาเงิน
(4 - 27 ก.ค. 114)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 น.23/47 พระยาอินทราธิบดีว่าอายุเคียงหาสนายร้อยตรี
ขุนชำนาญ กุลเอาผ้าผูกคอตาย (9 เม.ย. - 8 ก.ค. 115)
- . เอกสารรัชกาลที่ 5 น. 43.1/18 คอเวสปอนเคนซ์ เรื่องพระยาพิพัฒน์-
โกษา ส่งสำเนาหนังสือลงสู่ล่องอังกฤษมาว่า มีผู้หาผู้หญิงมาจาก เมือง
ฮ่องกง มาขายเป็นผู้หญิงหาเงิน ขอให้สืบสวนด้วย (27 พ.ย. 110- 1 พ.ค.
111)

- หอจกหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. 52.1 /17 คอเรสปอนเคนซ์ว่าด้วยหม่อม
เจ้าذنอมไปจับทาสที่ มิสเตอร์กลาก แล้วนายภูลีเข้าคุกฉลักใส่แล้ว แย่งชิงเอา
ทาสไป (16 ต.ค. 108 - 1 มี.ย. 110)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ 17./23 เลขทาสคนในมีมะโรง (16 มี.ค. 113 - 21
มี.ค. 113)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 บ.17/68 หนังสือเจ้าหมื่นสรรพเพชรภักดี เรื่องจะจัดการเก็บ
เงินชำระราชการเลขไพร่หลวงกรมต่าง ๆ และขุนหมื่นกับคนช้อมือชาวทาสให้เสมอกัน
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 พศ. 7 สารบาณสมุคพิเศษ จ.ศ. 1245 -1247
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 พศ. 25 สารบาณสมุคพิเศษเล่ม 25 จ.ศ. 1245 - 1246
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 พศ. 31 สารบาณสมุคพิเศษ จ.ศ. 1247 - 1251
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 พศ. 1.3/8 พระราชบัญญัติเลิกทาสและลักษณะทาสในกรุง
สยาม และมณฑลบูรพา และพายัพ (21 ก.พ. 118 - 20 มี.ย. 124)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/16 พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์จ้าง (31 ธ.ค. 119
- 20 ม.ค. 120)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.1.3/19 พระราชบัญญัติเก็บเงินค่างราชการ (31 ธ.ค.
120 - 18 ส.ค. 123)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2.11/1 ประชุมเทศาภิบาล ร.ศ. 115 (12 ต.ค. 114
- 19 ก.ย. 119)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.51ก/30 เรื่องขออนุญาตถอนโทษอั้งยี่แกม เมืองภูเก็ต โทษ
ที่ทาสท่าย (6 พ.ค. 112 - 26 ส.ค. 115)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/19 เลขส่วยหัวเมืองฝ่ายทะเลตะวันตก (9 เม.ย.
111 - 14 ก.ค. 111)
- ____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/20 เลขในสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระราช
กุมาร (9 ธ.ค. 116 - 6 ธ.ค. 120)

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/23 ประกาศเงินบำเหน็จแก่ผู้
 เกี้ยยกลอมเลข (23 พ.ย. 118 - 9 ธ.ค. 118)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/27 ขุนหมื่นกรมพรหมนพดิบาต (20 พ.ศ. 120 -
 11มิ.ย. 120)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/31 ราชนิกุลบางช้าง (7 ส.ค. 120 - 5 ส.ค.
 123)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/37 เลชวิกป่าเลไลยก์ (2 มิ.ย. 122 - มิ.ย.
 122)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/38 ขุนหมื่นและไพร่หลวงในกรมศขบาล (3 ก.ค.
 122 - 24 ก.ย. 125)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.28.2/43 เก็บเงินค่าราชการจีน (18 ก.พ. 128 - 30
 ก.ค. 129)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.66/5 หนังสือราชการที่จะมีชักข้อขึ้นในพนักงานกรมอื่น
 ซึ่งจะมีขึ้นแก่ทางราชการในหน้าที่กรมพระสัสดี (8 พ.ย. 110 - 3 ม.ค. 111)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.2/1 พระราชบัญญัติคนอนาถาท้องคดี (30 ก.ค. 113)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.2/33 พ.ร.บ. กำหนดพระราชอาญาจำ (12 - 19 ต.ค.
 115)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.11/3 เม็ดเหล็กเรื่องราวฎีกา และคำปฤกษาคัดสิน
 (22 มิ.ย. 108 - 23 พ.ย. 111)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 11/13 ฎีกาเรื่องราวหลวงค่างกรมสาร (17 ส.ค.
 109 - 31 ม.ค. 111)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 11/47 คดีความระหว่างขุมเก่าแก่ โจทก์ พระองค์เจ้า
 นิลวรรณ จำเลย ๗ ท้องหาร่วมประกันคำพิพากษา (28 เม.ย. 115 - 18 พ.ศ.
 118)
- ____ . เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 11/69 ฎีกา เจ้าแก้ววิค เรื่องผู้ร้ายลักทรัพย์ (23 ต.ค.
 118)

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.12/19 ฎีกาเรื่องราวหลวง แสนยากฤษท

(4 มี.ค. 108)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 12/32 เรื่องราวหลวงอุคมภักดี (26 ธ.ค. 109)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 13/8 เรื่องราวหม่อมเจ้าเป็นทาส และมีขี้ไพร (17 เม.ย. - 29 ส.ค. 111)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 13.3/5 เรื่องความ อ้าแคงเล็ก ร้องทุกข์ว่านายเงินกค ซ้ำบังคับให้เป็นหนี้หาเงิน (22 มี.ค. 113 - 5 ก.ค. 114)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 13.4/6 พระสฤงพจนกร ขอให้ศาลรับสั่งชำระความเรื่อง ทองอยู่ภรรยา หาวาเขียนอี่แพทาศตาย (29 ก.ค. - 6 มี.ค. 114)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย.13.4/8 คดีเรื่องนายพัน อ้าแคงกลีบ ลงอาญาแก้อายจอน อี่มอทาศตาย (3ก.ค. - 21 พ.ย. 115)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 13.4/23 คดีความเรื่องหม่อมราชวงษ์ปาน หาวากรมหลวง ปิตินทรเขียนและลามโซ (16 - 20 มี.ค. 119)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ย. 13.4/41 ท้าววรจันทร์ เป็นใจให้บาวอ้าแคงเนย ทาย (6 พ.ย. - 19 ม.ค. 125)

____. เอกสารรัชกาลที่ 5 ว. 35/10 ทหารชาววัง กรมโซลน เลชมทรสพ (โชน) (5 เม.ย. 120 - 10 พ.ย. 123)

หอสมุดแห่งชาติ. ห้องวรรณคดี จกหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1172 เลขที่ 32 - 4 ประกาศห้ามเจ้าหมื่นนายหมวก เบี้ยคัมบังเลิกไว้

____. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1187 เลขที่ 8 ร่างหนังสือ เจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี

____. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 100 จกหมายเหตุพระศรีสุนทรโวหารเรื่อง ไถทาส

____. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 144 เลขสม เลขทาส เข้าเคื่อน

____. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 14 คัดบอก

____. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 29 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิไชย

- หอสมุดแห่งชาติ. หอวางชีวิตฐาน. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 30 สารตรา
เจ้าพระยาจักรีทอเมืองหลมสั๊ก
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 47 เรื่องราวพระยามหาอำมาตย์ถึง
พระยาบุรินทร์
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 68 ร่างสารตราเรื่องหลงจูสี ออก
กล่าวโทษจีนลกุกหน้
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 168 หนังสือเจ้าพระยามหาอำมาตย์
ถึงพระยาปราจินบุรี
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 179 เรื่องสารตราพระยาจักรีเรื่อง
หลวงปราบ
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 161 เรื่องเสกนายกองนอกของพระยา
ศรีสหเทพา
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 196 ใบบอกกรุงเก่าเรื่องความลกุกหน้
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 197 ใบบอกกรุงเก่าให้ส่งคั้วหาสลกุกหน้
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 273 หนังสือพระยามหาอำมาตย์ ม้าถึง
พระพิจิตร
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 10 สารตราถึงเมืองกำแพงเพชร
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 124 ทราพระยามหาอำมาตย์ถึง เมือง
อ่างทอง
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 124 ทราพระยามหาอำมาตย์ ถึงเมือง
อ่างทอง
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 119 เรื่องสารตราทอเบเรื่องครวีลาว
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 119 เรื่องร่างหนังสือพระยามหา
อำมาตย์ถึงพระปรัจฉิน หลวงยกกระบัตร
- ___ . จกหมายเหคุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 64 ประกาศเรื่องห้ามไม่ให้เจ้านาย
เลนการพนัน

หอสมุดแห่งชาติ. ห้องวรรณคดี จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1212 เลขที่ 368 ไบบอกล
เมืองฉะเชิงเทรา

- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 3 ไม่มีปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 33/16 พระราชบัญญัติใหม่เรื่อง
ให้ขุนหมื่นข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย ให้หาเสมียน ทนาย สมทาสเฉลย
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1215 เลขที่ 177 ทางวาวเลขสมทาสและเลขเฉลย
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 152 หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระ
พิจิตร เรื่องส่งเลขข้าพระโยมสงฆ์
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 23 เรื่องสารตราถึงพระยานครเจ้า
เมืองขอนแก่น
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 48 เรื่องร่างตรา ถึงผู้สำเร็จราชการ
เมืองอ่างทอง
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1219 เลขที่ 164 ค้นร่าง สารกรมธรรม์ในรัชกาล
ที่ 4
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 147 สำเนาแบบสารกรมธรรม์ทาส
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1222 เลขที่ 86 เรื่องชำระหมู่คนหลวง
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 103 เรื่องพระราชหัตถเลขา รัชกาล
ที่ 4 ถึงม.จ. กลิ่น หาญาเรื่อง ม.จ. เรวไร
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 87 เรื่องหนังสือถึงเมืองพระตะบอง
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 14 เรื่องจกหมายพระยาศรีสุนทร
โหวตถึงกงสุลสยามประจำกรุงปารีส
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 112 เรื่องประกาศไทยแทน
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 377 พระบรมราชโองการเรื่อง
โกนผมผัดสังข์
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1234 เลขที่ 3536 (153/22) เรื่องหนังสือมีไป
ยังหัวเมือง เรื่องสารกรมธรรม์
- ____. จกหมายเทศรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1235 เลขที่ 3652 (157/3) เรื่องหนังสือถึงหัว
เมืองความมรดก

- หอสมุดแห่งชาติ หอวางชีวิตาณ จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1236 เลขที่ 13.153/12
เรื่องประกาศปรักษาการเลิกทาสและบอนเบีย
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1239 เลขที่ 3088 (143/32) เรื่องเทียบหนังสือ
สารกรมธรรม์
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1239 เลขที่ 3813 หนังสือ ถึงหัวเมืองเรื่องให้กรม
การเมืองชำระความทาส
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1239 เลขที่ 3821 เรื่องชำระความหัวเมืองราย
ความวิวาท และทาส
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1243 เลขที่ 1353 (139/8) เรื่องกรมบังคับมูล
เรื่องอี่ช่วงแม่ อี่ช้อยลูกสงเงิน
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1245 เลขที่ 2327 (230/14) เรื่องราวจันโคก
กล่าวโทษขุนอักษร เรื่องจันเหี้ย คิคเอาทาสเป็นอี่งยี่
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏ จ.ศ. ค้นร่างบัญญัติทาส และลูกทาสที่สำรวจจาก
นายเงินนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏ จ.ศ. พระยาเจริญราชไมตรี กราบทูลคคืออี่แซม
กล่าวโทษ หั้นเทพเรื่องกรมธรรม์ทาส
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏ จ.ศ. มัคที่ 144/6 เลขที่ 1398 คำให้การอี่วัน
ให้การ เรื่องอี่สุคลา เจ้าจอมมารค้ายอัย
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 1534 (153/12) เรื่องประกาศ
เรื่องปรักษาการเลิกทาสและบอนเบีย
- ____. จกหมายเหคุรัชกาลที่ 5 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 2267 (224/1) คคี่คนในบังคับ
ทางประเทศ
- ____. หมุ่ความรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1234 เลขที่ 2401 มัคที่ 124/12 คำปรักษาโทษอัย
หมอนยิงนายจอมคาย
- ____. หมุ่ความรัชกาลที่ 5 จ.ศ. 1239 เลขที่ 3081 มัคที่ 143/35 เรื่องคิกกรมเรียน
เรื่องศาลกรมธรรม์ทาส

2. เอกสารต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

ครอฟอร์ด, จอห์น. เอกสารครอฟอร์ด. แพลโดยไฟโรจน์ เกษแม่นกิจ . พระนคร : กรมศิลปากร, 2515.

เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103.

พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2510. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมสนธิ กฤดากร ณ.อยุธยา 2510).

เกอ รัวสี, บาทหลวง. จดหมายเหตุการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1685 ฉบับสมบูรณ์. นครหลวง : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2400. พระนคร : ศุภสภา, 2506.

ประเสริฐ ณ.นคร, ผู้เรียบเรียง. มั่งรายศาสตร์หรือกฎหมายพระเจ้ามั่งราย. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521.

ปาลเลกัว, ฌ็ - บัปติสต์, ผู้เรียบเรียง. เล่าเรื่องเมืองไทย. แพลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ก้าวหน้า, 2520.

เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2521.

เสถียร ลายลักษณ์, ร.ศ.ท. และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. 20 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์เคลิเมนต์, 2478.

แอส, เทาเชนค. บันทึกการเดินทางของเทาเชนค แอส. แพลโดยนันทา วรเนติวงศ์. นครหลวง : กรมศิลปากร, 2515.

3. หนังสือ

คิกฤทพรไพโรช, ม.ร.ว. วงศ์ศักดินา. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2503.

จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.

- ฉัตรทิพย์ นาดสุภา และคนอื่นๆ. วิทยานการทูตนิยมไทย. กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และกลุ่มเศรษฐศาสตร์ศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- ..... เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.
- ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. 2325 - 2453 ก้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2522.
- ..... ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325 - 2453 ก้านสังคม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2519.
- ..... ประวัติศาสตร์ไทยสมัยโบราณตอนศตวรรษ 25. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2523.
- ชัยอนันต์ สมุทวาณิช. ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : นำอักษรการพิมพ์, 2519.
- แสวงส, นิโกลาส์. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506.
- ซิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม. แปลโดย ซิม วีระไวทยะ พระนคร : โรงพิมพ์จักรการ, 2476.
- เชเคย์, ยอร์ช. ชนชาติต่างๆในอินโดจีน. แปลโดยบัญญัติ บวิสุทธิ์. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2521.
- ผูกตา ประภาพันธ์. ระบบเจ้าภายีนายอากรสมัยกรุงเทพายุคต้น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. 2 เล่ม. พระนคร : ศุภสภา, 2503.
- ..... พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : ศุภสภา, 2521.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ชาวเขาในไทย. พระนคร : โอเคียนสโตร์, 2506.
- ประกอบ ไชยประการ. วิทยานการทางชนบทประเพณีไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร : โอเคียนสโตร์, 2513.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 8. พระนคร : คุรุสภา, 2507.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 12. พระนคร : คุรุสภา, 2507.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 25. พระนคร : คุรุสภา, 2513.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 47. พระนคร : คุรุสภา, 2513.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 49. พระนคร : คุรุสภา, 2513.

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันฉัตร พ.ศ. 2182. แปลโดยวนาศรี สามนเสน. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.

ราชบุรุษเกรกอรี่, สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี กรมหลวง. ฎีกาบางเรื่อง. 2 เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์กองดุขโฑษ, 2443.

วิกส์, เฟรด คับลิว. การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยาม และพม่า. แปลโดยอมร โสภณวิ-
เรนทร์วงศ์ และเอกวิทย์ ฒ. ถลาง. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.

เรื่องเลิกทาสในรัชกาลที่ 5. พระนคร : กรมศิลปากร, 2487. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระ-
เมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย 25 ตุลาคม 2487).

ฉัตร สิริเจริญ. ลิลิตยวนพ่าย. กรุงเทพมหานคร : อักษรวิทยา, 2518.

ลา ลูแบร์. จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์. แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร. 2 เล่ม.
พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510.

เลียวโนเวนส์, แอนนา. นิยายรักในราชสำนักฝ่ายใน. แปลโดยอม ไขยวสุ. พระนคร :
แพร่พิทยา, 2505.

แสงภาค, ร. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (สัญญา). พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
และการเมือง, 2480.

วิจิตรมาตรา, ชุน. หลักไทย. พระนคร : สำนักพิมพ์สาส์นสวรรค์, 2511.

วิชัย เสวะมาตย์. การเลิกทาสในรัชสมัยพระเจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : สถาบัน-
พัฒนาบริหารศาสตร์, 2509.

เวงค์, เคลาส และโรสเซนแบร์ก, เคลาส, ผู้รวบรวม. เยอรมันมองไทย. แปลโดยอำภา
โอตระกุล. กรุงเทพมหานคร : เคล็คไทย, 2520.

- เวตลา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลโดยนิจ ทองโสภิต. พระนคร: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.
- เวลส์, ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดยกาญจณี สมเกียรติกุล และ युพา ชุมจันทร์. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราสังคมนศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.
- สมสมัย ศรีศุทรพรม. โฉมหน้าศักดินาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: ชมรมหนังสือแสงตะวัน, 2518.
- สิทธิ์ ศรีสยาม และ พัฒนพงศ์ภักดิ์, หลวง. นิราศหนองคายวรรณคดีที่ถูกลืม. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2518.
- สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2521.
- เสถียรโกเศศ. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน และการศึกษาเรื่องประเพณีไทย. นครหลวง: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.
- .. ประเพณีบั้งไฟ. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515.
- เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. ปาฐกถาเรื่องกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยา. พระนคร: คณะกรรมการจัดงานอนุสรณ์อยุธยา, 2510.
- หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาอารยธรรมไทย ตอนพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ สังคม และการเมือง. นครหลวง: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.
- อकिन ระพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416. แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมนศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2521.
- ฮอลล์, ที.จี.อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. แปลโดยคุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ และคนอื่นๆ. 2เล่ม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำรา สังคมนศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, 2522.

4. บทความวารสาร.

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. " ความยากจนในประเทศไทย." สังคมศาสตร์ 4 (เมษายน-กันยายน 2523) : 1-8.
- ฉลากชาย รมิตานนท์. "ระบบจิตสำนึกกับความยากจนในชนบทไทย." สังคมศาสตร์ 4 (เมษายน-กันยายน 2523) : 68-86.
- นิกยา มาพึ่งพงศ์. " การค้าระหว่างประเทศก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง " จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. 3 (เมษายน 2518) : 60-68 .
- เมธร์ถอก, จอห์นบี. " ชนดุษฎีบุญ (ค.ศ. 1901-1902)." เก็บความโดยยุพา รุ่งจันทร์. จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2 (กรกฎาคม 2518) : 92-107.

5. วิทยานิพนธ์และเอกสารอื่นๆ.

- เกศา นายะพงศ์. " รายงานบังคับภายใต้ระบบศักดินาไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518.
- ธิดา สาระยา. " โครงสร้างชนชั้นในสังคมไทยสมัยสุโขทัย- ต้นอยุธยา พ.ศ. 1800-2112." รายงานผลวิจัยทุนวิจัยรัชกาลที่หกสมโภชบั้งประมาณ 2518-2519.
- บุญรอก แก้วกันหา. " การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411)." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2518.
- ปิยะฉัตร ปัทมะวรรณ. "การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453)." ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.
- วราภรณ์ ทินานนท์. " การค้าสำเภาของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
- อัญชลี สุสายันท์. " ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

6. ภาษาอังกฤษ.

Ingram, James C. Economic Change in Thailand 1850 - 1970.

Stanford : Stanford University Press, 1971.

Lasker, Bruno. Human Bondage in South East Asia. Chapel

Hill: University of North Carolina Press, 1950.

Thompsons, Virginia. Thailand: The New Siam. New York:

Paragon Book, 1967.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

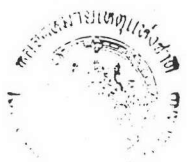
(สำเนา)

ภาคผนวก ก.

บัญชีเงินกรมพระศรีวรวงศ์พระบรมเทวราช สภาเกษมกิจ & จำนวน
 กิ่งไม้ประดับประดากิ่ง กิ่งไม้ประดับกิ่ง กิ่งไม้ประดับกิ่ง กิ่งไม้ประดับกิ่ง
 เกณฑ์ & เกณฑ์ ๓ ขก

หมวดเขียน	จำนวนคน			จำนวนเงิน					รวม
	ส.ม	ท.ช	รวม	เงินค่า	เกณฑ์ท.ช	ยกพระบรมเทว	๕ ขก	คง	
กรมพระศรีวรวงศ์									
๑ พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า (ยกกก) รวม ๑๑ พระองค์	๓๕,๕๕๕	๑๖,๕๖๓	๕๒,๑๑๘	๖๕๖๖ + ๓๖๖	"	๖๕๖๖	๕๕๖๖ + ๓๖๖	๑,๖๖๖	
๒ พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน (ยกกก) รวม ๕๖ พระองค์	๕,๓๕๐	๓,๖๖๖	๙,๐๑๖	๖๕๖๖ + ๓๖๖	"	๖๕๖๖	๑,๖๖๖ + ๓๖๖	๓,๖๖๖	
๓ ทหบดีกรมช่างทอรวม ๓๕ กรม แยกเป็น ๑๕๐ เจ้ากรม	๕,๕๕๕	๑๖,๖๖๖	๒๒,๒๒๑	๖๕๖๖ + ๓๖๖	๖๕๖๖	"	๓,๖๖๖	๖,๖๖๖	
๔ ทหบดีกรมช่างทอรวม ๓๕ กรม แยกเป็น ๑๕๐ เจ้ากรม	๑๖,๕๖๖	๑๖,๖๖๖	๓๓,๒๓๓	๖๕๖๖ + ๓๖๖	๖๕๖๖	๑,๖๖๖	๕,๖๖๖ + ๓๖๖	๑๐,๑๑๐	
รวม	๖๕,๓๖๖	๔๕,๕๕๕	๑๑๐,๙๒๑	๖๕๖๖ + ๓๖๖	๖๕๖๖	๓,๖๖๖	๑๑,๖๖๖ + ๓๖๖	๓,๖๖๖	
กรมพระศรีวรวงศ์									
๕ ทหบดีกรมช่างทอรวม ๑๕ กรม แยกเป็น ๕๖๖ เจ้ากรม	๓,๕๕๕	๕,๖๖๖	๙,๒๒๑	๓,๕๕๕ + ๓๖๖	๖๕๖๖	๓,๕๕๕	๑,๐๐๐ + ๓๖๖	๖,๐๐๐	
๖ ทหบดีกรมช่างทอรวม ๓๐ กรม แยกเป็น ๕๕๐ เจ้ากรม	๓,๖๖๖	๓,๖๖๖	๗,๓๓๒	๓,๖๖๖ + ๓๖๖	๖๕๖๖	๕,๕๕๕	๕,๕๕๕ + ๓๖๖	๑๑,๑๑๑	
รวม	๓,๖๖๖	๕,๖๖๖	๙,๒๒๑	๓,๕๕๕ + ๓๖๖	๖๕๖๖	๕,๕๕๕	๑,๐๐๐ + ๓๖๖	๖,๐๐๐	
รวมกรมพระศรีวรวงศ์	๑๑๐,๙๒๑	๑๑๐,๙๒๑	๑๑๐,๙๒๑	๖๕๖๖ + ๓๖๖	๖๕๖๖	๕,๕๕๕	๑๑,๖๖๖ + ๓๖๖	๑๑,๖๖๖	

กรมพระศรีวรวงศ์
 กรมช่างทอ
 กรมช่างทอ
 กรมช่างทอ

กรมพระศรีวรวงศ์

ภาคผนวก ข.

ตัวอย่างทำใบขายทาส (สารกรมธรรม์)

วันพุธ เดือน 12 แรมเก้าค่ำ จ.ศ. 1229 ปีเถาะนพศก ข้าอำแดง...มีอาสน
 เอาอายอิง มาขายฝากไว้แก่ท่านพระราชเสนาผู้... ท่านพักทองผู้ ภรรยา แ่ค้นเป็น
 เงินตรา ซึงหนึ่ง ซ้า ๆ ให้อายอิง เข้ารับใช้สอยการงาน ต่างกระยาออกเบี้ย ถ้ามีผู้จำโนท
 โจทย์ว่า อายอิงเป็นผู้คนซ้าทาสของผู้ใด และเป็นคนหลง เสทโรงศรี ถึงโรงใหม่ ซ้าเจ้า
 ทางกรมทหารมิได้ เจ้านายซึกเอาอายอิงไว้ แล้วอายอิงคนนั้นหนีไปก็ตี ท่านจะเอาคืนเงิน
 ออกเบี้ยของท่านมิได้ก็ให้เกาะเอาซ้า ๆ ผู้ชาย มาเร่งรัก จำจงเอาค้าย จะได้เงินออกเบี้ย
 ของท่านนั้นเถิด ซ้า ๆ ใ้หยิกแกงไตให้ไว้เป็นสำคัญ

วันพุธ เดือน 12 แรม เก้าค่ำ จ.ศ. 1279 ปีเถาะนพศก ซ้า ๆ นายโตทำ
 หนังสือรับประกัน ข้าอำแดงผู้ขายอายอิง เรือนเบี้ย ให้ไว้แก่ท่านพระราชเสนา ท่านพักทอง
 นำอำแดง ผู้ขายอายอิงเรือนเบี้ย หลบหนี ถ้าเจ้าหม่อมขุนนายเอาอำแดง ผู้ขาย อายอิงทาส
 ไปใช้สอยประการใด ท่านจะเอาผู้ขาย แลอายอิงทาสนี้ไว้ก็ให้เกาะเอา ซ้า ๆ ผู้นายประกัน
 มาเร่งรักจำจงเอาตัวผู้ขาย แลอายอิงทาสคืนเงินของท่านนั้น ซ้า ๆ หยิกแกงไตให้ไว้เป็นสำคัญ¹

¹ หมายเหตุ. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 87

ภาคผนวก ค.

เลขที่ .....

วัน ..... คำจุลศักราช พ้นสองร้อยสี่สิบหกปีออก 17 ขัฟเจ้า.....
 อยู่กับท่านแคตั้น เป็นเงินตรา ขัฟเจ้า ..... ยอมรับใช้การงาน
 ทางกิริยา คอกเบี้ยของท่าน ถ้าท่านจะเอาคืนเงินของท่าน ขัฟเจ้าจะหาเงินมาส่งให้
 แก่ท่านถ้าไม่ได้เงินของท่าน ก็ให้ท่านจำเร่งรักขัฟเจ้าตามสมควร กว่าจะได้คืนเงินค่า
 ปรุยกการของท่านจงเค็มนั้นเดึก ฯ

ขัฟเจ้า ..... ให้ไว้เป็นสำคัญ 17

วัน ..... คำจุลศักราช พ้นสองร้อยสี่สิบหกปี ออก 17 ท่านหลวง
 ภักคิณรงค์ ขัฟหลวงไค้ชัฎตามปากคำ ให้ถ้อยคำว่า ขัฟเจ้า .....
 อยู่กับท่าน แคตั้นเป็นเงินตรา ขัฟเจ้า ..... ตั้งเสมียนเขียน
 สารกรมธรรม์ คัวยเส้นหมึก ค่าน้ำหมึก แล้วท่านภักคิณรงค์หลวง ไค้ประทับตราประจำศก,
 ชื่อ , เงิน , คำหนิ ไว้เป็นสำคัญ

พ.ร.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 สารบาญสมุคพิเศษ ที่ 320 คัดจากหนังสือราชการ
 ปีออก 17 ฉศก ศักราช 1246 ร , ที่ 1989 มากับ 1981 เล่ม 6

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ๑ .

บทสัมภาษณ์ : นางโหง่น ฉลุศรี และนางล้อม แรกเรื่อง เมื่อ พฤศจิกายน พ.ศ. 2524

- ถาม   รู้จัก ช้า (ทาส) หรือเปล่า
- นางโหง่น   ก็รู้จักหลายคน ตอนฉันเป็นเป็นเด็ก ๆ เห็น พ่อแม่บอกว่า "แม่เช่ามาะ" ก็
เป็นช้าและฉันก็เห็นแกหัวกระกร้า ไปเลี้ยงควาย เลี้ยงวัว พร้อมกับหมาของ
แกทุกวัน
- ถาม   ช้าทำงานอะไรบ้าง
- นางโหง่น   ก็เห็นไปนาทุกวัน หน้าแล้งก็ค้อนโค กระบือไปเลี้ยงตามโคก
- ถาม   ช้าหนีเรือมาจากไหน
- นางโหง่น   พ่อแม่เล่าให้ฟังว่า มีคนไปลักของตามภูตามผา ตามบ้าน ตามเมือง หรือไร่นา
- ถาม   เขาไปลักหรือจับมาทำไม
- นางโหง่น   เขามาขายคนละ 9-10 บาท ก็อย่าง "แม่เช่ามา" นี้ สาลวันไปจับมาจาก
ระแคว เพื่อใช้หนี้ เจ้าแม่สาละบรรทม
- ถาม   ตอนไปจับ ช้า เข้ามาไว้ในหมู่บ้าน ต้องบอกผู้ใหญ่บ้าน , กำนัน ไหม
- นางโหง่น   คงไม่ต้องบอก เพราะไม่เห็นเครื่องครักเหมือนสมัยนี้
- ถาม   ที่บอกว่า สาลวัน ไปจับ "แม่เช่ามา" มาใช้หนี้ ใช้อย่างไร
- นางโหง่น   ก็เห็นพ่อแม่บอกว่า ยังนั้น ไม่รู้ว่าเป็นหนี้เท่าไร รู้แต่ว่า สาลวันไปจับมาจาก
ระแคว ทอนหลัง เจ้าของบ้านผู้ชาย (เจ้าเอือน) แอบไปนอนค้าย จนมีลูก
คนหนึ่ง คือทิดคำวัน "พ่อช้าล้อม" "แม่เช่ามา" จึงเป็นย่าของแม่ล้อม
อยากรู้รายละเอียด ลองถามแม่ล้อมดูซิ

(ไปเชิญ แม่ใหญ่ล่อม มาร่วมกลุ่มสัมภาษณ์)

ถาม "แม่เข้ามา" เป็นย่า แม่ใหญ่ หรือ
นางล่อม ใช่ เพราะเป็นแม่ของพ่อ

ถาม ช่วยเล่ารายละเอียดเกี่ยวกับ "แม่เข่าน้ำ" ไค้ไหม
"แม่เข้ามา" ถูกจับมาจาก ระแคะ สาละวันเป็นคนไปจับมาใช้หนี้ ย่าสาละบรทม

ถาม สาละวันเป็นคนบ้านน้ำคำหรือเปลา
นางล่อม เปลา เป็นไท (แขก - คน) บ้านอื่น

ถาม "แม่เข้ามา" เคยเล่าให้ฟังหรือเปล่าวามาแล้วไม่คิดถึงบ้านหรือ
นางล่อม คิดถึง แม่เข่าบอกว่า แอบตากข้าวใส่บั้งไม้ไผ่ เอาไป แขนงไว้ ตามทางออก
หมู่บ้าน แต่ไม่รู้ทางจะไปจึงไค้อยู่มาจนแก่เข่า ...แม่เข่าบอกว่าตอนมาอยู่
บ้าน "ย่าสาละบรทม" นั้น เจ้าบ้านให้นอน เรือนหลังเล็ก (เรือนน้อย -
ติดกับครัว) ส่วนพวกเจ้าบ้านนอนหลังใหญ่ ต่อมา เจ้าบ้านผู้ชายแอบมานอนค้าย
จนมี พ่อของแม่ (แม่ใหญ่ล่อม คือ ทิศคำวัน) แต่ตอนคลอดลูก เจ้าบ้านไม่ยอม
ให้เลี้ยงเอง เอาไปเลี้ยงให้จนโต ต่อมา ให้ถือว่า ซ้า เป็นคนสตัยซื้อ มา
อาศัยอยู่ค้าย เสมือนเป็นคนครอบครัวเดียวกัน

ถาม เพราะอะไร

นางล่อม ก็เจ้านายเมืองอุบลสั่งมาว่า ใครมีซ้า มีซ้อย จะมาตี มาฆ่า หรือมาจับไป
จำคุกไว้ เพราะกรุงเทพ ให้เล็กรมีซ้ามี่ซ้อย และท้อไป ก็ไม่ให้เรียกซ้า ซ้อย
อีก แต่ให้เรียกว่า ลูกเขื่อน (ลูกบ้าน = คนที่อาศัยอยู่ใน ^{ครอบครัว} .เดียวกัน)

ถาม "แม่เข้ามา" เล่าให้ฟังหรือเปล่าวาตอนเป็นซ้าทำอะไรบ้าง
นางล่อม ทำไร่ ทำนา เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เข็นฝ้าย แม่เข่าแก่เป็นคนขยันมากไม่เคย
อยู่เฉย ๆ เลย แต่ตอนมาอยู่กับลูกชาย (ทิศคำวัน - พ่อของแม่ใหญ่ล่อม) ลูกชาย
แกลไม่ให้ทำอะไรเลย

บทสัมภาษณ์ นางสัน วันที เมื่อ พฤศจิกายน พ.ศ. 2524

ถาม เคยรู้จัก ช้า บ้างไหม

นางสัน รู้จักหลายคน เช่น "พ่อเช่าทิดลี" "แม่เขาน่า" "แม่เขามาล้อม" "เช่าเชียงเวิน" "แม่บุญมา"

ถาม ช่วยเล่ารายละเอียดแต่ละคนให้ฟังได้ไหม ทำไมถึงมาเป็นทาส

นางสัน ได้ อย่าง "พ่อเช่าทิดลี" นี้ ที่จริงไม่ใช่ข้าทาสของหม่อง (ทาสที่เจาะรูหู) คือไม่ใช่ข้าจริง (เข้าใจว่าคงถูกขายตัวหรือนำไปแลกสิ่งของเพราะความยากจน) ที่เป็นข้าเพราะ พ่อแม่ เอาไปซวก (แลกเปลี่ยน) กับข้าว แค่มแม่ (แม่ใหญ่สัน) จำไม่ได้ว่าใครเป็นพ่อเป็นแม่ของ "พ่อเช่าทิดลี"

"แม่เขาน่า" ท้าวฝ่ายโคตร เอามาจากไปรบไปเรว (ไปสงคราม) แล้วจับเอามาขายให้แม่ทิดสอน 1 นาง (อัตราเงินที่ใช้ในภาคอีสาน) แม่ทิดสอนเป็น "แม่เช่าแม่ใหญ่ลี" ต่อมาขายต่อให้ นายฝ่าย (ปู่แม่ใหญ่สัน) แล้วต่อมา นายฝ่ายขายให้ "แม่เช่าทิดทอง"

"แม่เขามาล้อม" สาละวันไปจับมาจากระแคว มาใช้หนี้ "แม่เช่าสาละประหม" เจ้าบ้านชื่อ "นายร้อยเพ็ง" แอบไปนอนควายนมีลูกคือ "ทิดคำวัน" (พ่อแม่มล้อม) คนจึงชอบเรียกว่า "แม่เขามาล้อม" ที่จริงแกชื่อ "แม่เขามา"

"เช่าเชียงเวิน" และ "แม่บุญมา" เป็นข้าบ้าน "แม่เช่าสาละบรรหม" ไม่ใช่ทาสจริง เพราะอย่าง "แม่บุญมา" นี้พ่อแม่เอามาซวก กับข้าว (แลกเปลี่ยนข้าว) เพราะไม่มีข้าวกิน เป็นคนบ้านเดียวกัน (บ้านนาคำ) ต่อมา "แม่เช่าสาละบรรหม" จับทั้งสองแต่งงานกัน มีลูกคนหนึ่ง ชื่อ นสยโอด (มักโอด ๆ ไอ้โอด)

ถาม ที่เล่ามาแสดงว่า ช้า นี้มีทั้งคนบ้านเดียวกัน และคนที่ถูกจับมาขายซีกะ

นางสัน ใช่ อย่างที่แม่เล่า (นางสัน) นั่นแหละ มีทั้ง ข้าจริง และข้าไม่จริง พวกข้าจริงนี้จะหม่อง มีคนจับมาขาย ส่วนข้าไม่จริงนั้นพ่อแม่ไม่มีข้าวกิน , วิวาทย ทำนาจะนำลูกไปซวก (แลกเปลี่ยน)

ประวัติผู้เขียน

นางสาว พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน เกิดเมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2498 ที่กรุงเทพมหานคร สำเร็จปริญญาอักษรศาสตร์บัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ ภาควิชา-ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2521 และเข้าศึกษาต่อที่ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีเดียวกัน.

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย